

תביעתו להחזיר לו את "ההיסטוריה" איני יודע מה לעשות, משום שזו עצמה תביעה בלתי היסטורית בעליל. ברור גם שבדרישתו להחזיר לו "את ספרי הלימוד" יש משום רצון למחוק את העבר ולכתוב היסטוריה חדשה. כבר היו תביעות גורפות כאלה בהיסטוריה, בנוסח "עולם ישן עדי היסוד נחריבה/ לא כלום אתמול מחר הכל" כפי ששר המנון האינטרנציונל, אלא שתמיד התברר שבכל מקום שבאו להחריב עד היסוד את הישן, החריבו גם את המחר. מרקס אמנם הגדיר את ההיסטוריה בתור "תולדות מלחמת המעמדות", אך הכיר בכך שהדרך לסוציאליזם בעתיד, עוברת דרך משטר העבדות ביוון, הפיאודליזם בימי הביניים, הקפיטליזם בעת החדשה, ושלא ייתכנו שום קפיצות דרך היסטוריות.

לנה איראן נאור בילד אהבה ישראלים
נחשו שמואלים

אני מניח ש"האדמות" שנלקחו הן אדמות הפלסטינים, ו"הכיבוש הנורא" הוא אולי הכיבוש ב'67 ואולי ב'48, ובקיצור: הנכבה. ובאמת, יש היום יותר ויותר ישראלים שההיסטוריה שלהם מתחילה לא מ'1917 (הצהרת בלפור), לא מ'1929 (מאורעות תרפ"ט), לא מ'1947 (החלטת החלוקה באו"ם), ובוודאי לא מהתנ"ך, אלא פשוט מהנכבה, שם, כידוע, התחיל הכל. וזה רק משל לעוולות אחרות הנזכרות בשיר.

אין לי התנגדות למחאה, ובוודאי לא למחאת מי שיוצא לרחוב להפגין משום שרע לו. אבל משורר מוחה עושה זאת בדרך כלל מחדרו, כאשר נחה עליו הרות; ממנו אפשר לדרוש לא רק אמוציות אלא גם הנמקות. אלא שכבר התרגלנו שהשירה פטורה מכך, משום שהיא בסך הכל מטאפורה (וראה: 'הכספת של השירה') וכל השאר הוא חירות המשורר.

שניים בגוף אחד

1

מיהו "גוף שני יחיד" שבכותרת ספרו של סייד קשוע (כתר 2010)? התשובה לשאלה זאת אינה מובנת מאליה. כישרונו של קשוע ביצירת עלילות מורכבות ומפתיעות, מחייב אותנו לחלץ אותה יותר מהמבנים והפיתולים של הרומן מאשר מהדברים שאומרים הגיבורים. שבעה פרקים ואפילו יש ברומן. פרקים 1,3,5, מוקדשים לגיבור אחד, פרקים 2,4,6 מוקדשים לגיבור אחר, ואילו הפרק ה'7 מוקדש לסירוגין לשניהם. הגיבור הראשון הוא עורך דין (ובראשי תיבות: עו"ד) יליד טירה שלמד באוניברסיטה העברית ופתח משרד בירושלים. הגיבור השני הוא עובד סוציאלי (ובראשי תיבות: עו"ס) גם הוא יליד טירה, שלמד עבודה סוציאלית באוניברסיטה העברית, אבל נטש את המקצוע, עבר לבצלאל ללימודי צילום, וחי גם כן בירושלים. את הקשר ביניהם יוצרת ליילא, עובדת סוציאלית, אשתו של העו"ד, שבתקופת לימודיה הכירה את העו"ס ואף יצאה עמו ערב אחד לבילוי במועדון. פתק בכתב ידה של ליילא מיועד לחברה ללימודים, שנשר מהנובלה סונטת קרויצר של טולסטוי (מונולוג של בעל שרצח את אשתו בהתקף של קנאה) שמגיע לידי בעלה כעבור שנים, מחוללת אצלו סערת רגשות בדומה למטפחת של דסדמונה בידי אותלו. העו"ד פותח במסע בילוש אחרי העו"ס עד שהם נפגשים בפרק 7. ההתקוות אחר סיפור הקנאה של העו"ד, וגילוי הזהות של העו"ס, הם

הפתיל הכפול של העלילה המסובכת, ומשום כך גם אין אנו מגיעים כה מהר לפתרונה, ורק בסקירה זו אני מקצר ועושה לו עוול. העובד הסוציאלי, ששמו אמיר להב (שם ערבי ועברי כאחד), שאחריו מתחקה עורך הדין (חסר השם), עובד לפרנסתו (עוד בטרם נטש את העבודה במחלקת הרווחה) בטיפול בצעיר יהודי אשכנזי, יונתן פורשמידט מרחביה, השוכב כצמח בביתו לאחר שניסה להתאבד בתלייה. כמה משיאיו הדרמטיים של הספר (למשל סיפור הלילה הראשון של אמיר במחיצתו של יונתן בתת פרק הקרוי "מוזן נוזלי") מסופרים בפרקים המוקדשים לגיבור זה. (גם אמו של יונתן, רוח'לה, "ד"ר למשהו, אולי ד"ר לסוציולוגיה בעברית. והיא גם שמאלנית, ככה אסנת אמרה לו", היא מהדמויות הנהדרות ברומן). בתהליך אטי אבל עקבי סופג אמיר ומטמיע בתוכו את עולמו התרבותי של יונתן, שואב לתוכו את ספריו (סונטת קרויצר הוא אחד מהם; מאוחר יותר רוכש העו"ד את הספר עם הפתק של ליילא בחנות לספרים משומשים), את הדיסקים והמוסיקה שלו, ובעיקר את אהבתו לצילום ואת מצלמת "הפנטקס" הנדירה שלו. מצבו של יונתן, חרף הטיפול המסור, הולך ומידרדר, ובאמו גומלת ההחלטה, לאחר כמה אשפוזים, להניח לו למות, החלטה שאמיר שותף לה בשתיקה ומבין אותה. יתר על כן אמיר מצדו מחליט, ונראה כי רוח'לה תומכת בהחלטתו לאמץ לו את הזהות של יונתן לאחר שימות. וזה מה שקורה: בלא קושי מיוחד מחדש אמיר את תעודות הזהות של שניהם במשרד הפנים, כאשר הוא שותף בתעודה של יונתן את תמונתו, ובתעודה שלו את תמונתו של יונתן. כאשר יונתן מת, הוא נקבר בבית קברות מוסלמי בבית צפפא בתור אמיר להב (תושבי המקום חושבים שזה עוד משת"פ, משתף פעולה, שהשב"כ נוהג לקבור שם), ואילו אמיר להב נרשם ללימודי צילום בבצלאל בתור יונתן פורשמידט.

מעשה חילוף הזהויות כמעט צולח בידו של אמיר. היחיד שאינו מרפה הוא העו"ד, שקנאתו במאהב של אשתו מעבירה אותו על דעתו. בעיקר טורדת אותו המחשבה שמה הוא ערבי, שרידי, חסון ויפה תואר, שאז ההשפלה עלולה להיות בלתי נסבלת. כמה משיאיו הקומיים של הספר (כמו למשל תת הפרק "מיטה") מצויים בפרקים המספרים על גיבור זה. במעשי בילוש שונים, שסופם בפרק בלשי מזהיר ("שטרות של מאתיים שקל") הוא טומן מלכודת לאמיר, מצליח לחשוף את זהותו, לאתר את מקומו, ולפגוש אותו בדירתו של יונתן (רחוב החלוץ 35 בירושלים) לפני שהוא מספיק למכור אותה.

הפגישה ביניהם, לדעתי, היא מן המפתחות העלילתיים של הרומן. תחילה העו"ס מכחיש הכל. הוא לא יודע מיהו אמיר, הוא לא מכיר את ליילא. סופו של דבר שהוא מספר לעו"ד את הכל מרצונו: "האמת היא שכבר רציתי לספר. רציתי לספר למישהו את כל מה שעבר עלי בשנים האחרונות, לספר על כל השקרים, על כל ההתחזויות... את כל מה שלא יכולתי לספר לאף אחד. ואולי גם נדמה היה לי שהוא יבין. ניסתי להתגבר על הבכי שעמד להתפרץ מתוכי, נשמתי נשימה עמוקה והתחלתי להתחלה" (עמ' 312).

שורות אלה החותמות את הרומן, לפני פרק האפילוג, מביאות הקלה לשני הגיבורים. נדמה שהם מקבלים זה את זה, ומשלימים זה עם זה. החשדנות ששררה קודם - אי-הידועה שהטריפה את דעתו של העו"ד, והחשש של העו"ס שמה סודו יתגלה - מתפוגגת ומאפשרת לכל אחד מהם לשוב למסלול חייו. עורך הדין לחיים תקינים במשרדו ובביתו עם אשתו, והעובד הסוציאלי להשלמת לימודיו בבצלאל ולקריירה מבטיחה של אמן צילום.

בפרק ה"אפילוג" הולך עורך הדין לראות את צילומיו של יונתן בתערוכת הבוגרים של בצלאל. תמונה אחת, התלויה בנפרד משאר התמונות משכה את תשומת לבו. הפסקה הבאה על אודותיה, חותמת את האפילוג ואת הרומן כולו:

person בתוך אותה דמות. וזו, אכן, לדעתי, המשמעות של הרומן ושל שמו: שתי דמויות בגוף אחד. שני הגיבורים, העו"ד והעו"ס, מרכיבים גיבור בעל אישיות כפולה. שניהם מאותו הכפר, שניהם אוהבים אותה אשה, והם מייצגים את השניות שבערבי הישראלי החצוי בין זהויות.

אם לקרוא את השם הרומן בשינוי קל, אפשר לקרוא את "גוף שני יחיד" גם בתור "שניים בגוף אחד". וזו, לטעמי, התשובה לשאלה בה פתחנו: הגוף המתווך בין "האני" (העו"ס) לבין "ההוא" (העו"ד) הוא "אתה" מדומיין מורכב משני הגיבורים.

"זה היה צילום של גב חשוף, גב קמור ועירום של אשה היושבת על קצה מיטת נוער קטנה. הוא הלך לקראת התמונה והרגיש איך קצב פעימות לבו גובר ככל שהתקרב לאשה שהפנתה לו את גבה... הוא וידא שהוא נמצא לבדו בחדר, ואז צעד עוד צעד קטן קדימה וניצב מול התמונה ממש... לפתע הושיט עורך הדין את ידו כדי למשש את מותניה... הוא יכול היה להישבע באותו רגע שזהו הגב של ליילא" (עמ' 318).

2

נשוב, אפוא לשאלה בה פתחנו, מיהו "גוף שני יחיד" ברומן? אורן קקון במאמרו בתרבות וספרות ('הארץ' 16 ביולי) "לקרוא בו כמו שקוראים בטולסטוי", סבור שסיפור הבגידה, ולא הזהות, הוא העיקר, ושם הרומן, הלקוח מדקדוק השפה העברית, הוא ההוכחה לכך - שכן קשוע כותב עברית "לא כסופר ערבי ישראלי המשתלב בחברה הישראלית... אלא בלי קשר לכל אלה, ועלינו לקרוא אותו כפי שאנו קוראים ספרות לשם ספרות, כפי שאנו קוראים את טולסטוי". דעתי שונה, ואני מסתמך על מבנה הרומן שקקון מתעלם ממנו לחלוטין. ניתוח הטקסט מראה שהתיאורים של הגיבור הראשון, העו"ד, מסופרים בגוף שלישי על ידי מספר אובייקטיבי. וכך נפתח הפרק הראשון במשפט הראשון: "ברגע שפקח עורך הדין את עיניו הוא ידע שישאר עיף לאורך כל היום" (עמ' 9). ואילו התיאורים של הגיבור השני, העו"ס, מסופרים בגוף ראשון, על ידי מספר סובייקטיבי. הפרק השני בו הוא מופיע לראשונה נפתח כך: "יונתן מת. קברתי אותו ביום חמישי שעבר... הוא היה בן 28 במוותו. גם אני" (עמ' 59). פסקה שמסגירה בעצם את הסיפור כולו, אלא שכאשר נתקלים בה בפעם הראשונה, איננו יורדים עדיין לכל עומקה. לפנינו אפוא, גיבור המסופר בגוף שלישי וגיבור המסופר בגוף ראשון. מיהו, בכל זאת, הגיבור בגוף שני יחיד? אפשר לנסות כמה כיוונים:

גוף שני יחיד בדקדוק העברי הוא, כידוע, "אתה", שנקרא גם "נוכח". העדרו של הנוכח מן הספר מעלה על הדעת את שם ספרו של דויד גרוסמן **נוכחים נפקדים** על ערביי ישראל (הספרייה החדשה 1992) שהם נוכחים, אבל בלתי נראים ואנו נוהגים בהם כאילו היו נפקדים. אולם אינני סבור שזה הקו שנוקט קשוע. נהפוך הוא, קשוע ביקרתי כלפי הערבים לא פחות מאשר כלפי היהודים. (הנה דוגמה מקרית לקטע הומוריסטי כיד כישרונו הטובה עליו: "כל כך קל להבחין בין מכוניות היהודים לאלה של הערבים, חשב בלבו עורך הדין... המכוניות של היהודים צנועות יותר, חסכוניות, לרוב מתוצרת יפן או קוריאה. המכוניות של רוב הערבים גרמניות, יקרות, המנועים שלהן גדולים, הן מאובזרות, קצת יותר נוצצות", עמ' 18). האסוציאציה לשם ספרו של גרוסמן נשמרת, אולם לא היא העיקר.

אפשר להרחיק לכת עוד יותר ולהיזכר ב"פילוסופיה הדיאלוגית" של מרטין בובר. לפי פילוסופיה זו יחסי "אני הוא" הם יחסים מנוכרים, ואילו יחסי "אני אתה" הם יחסים ישירים. לפיכך, העדרו של אתה מן הספר, מעיד גם כן על דיאלוג מנוכר. גם לכך אין תימוכין, אבל כדאי לשמור בתודעה גם אזכור זה.

לדעתי, רמז טוב יותר בכיוון הנכון מספק לנו שמו האנגלי של הספר **Second Person** (עמ' 2). אם בעברית המשמעות היא דקדוקית בעיקרה, הרי באנגלית המשמעות רחבה יותר. ראשית השם **second person** לא רק גוף דקדוקי אלא גם את השם אדם, ובשינוי קל **persona** שמשמעה אישיות, דמות. ואילו צורת הפועל **personate** פירושה לגלם (דמות) להתחזות; פירושים שנעדרים מן העברית, וחיוניים לטקסט שלפנינו.

הצירוף **second person** מלבד המשמעות של גוף שני (דקדוקי) משמש גם במשמעות של דמות נוספת, וכן של דמות אחרת **another**

3

את מסקנות הניתוח הצורני שאליו הגענו אפשר לאשש בעדויות תוכן רבות, אלא שהדבר יצריך מאמר ארוך מדי. גם בלעדיהן ניתן, לדעתי, לסכם ולומר: שני הגיבורים הם ילידי טירה (כמו המחבר עצמו, וראה רשימתו "טירה אהובתי", 'הארץ' 11.06.08), שניהם עלו לירושלים ללמוד, שניהם קבעו בה את מקום מגוריהם, שניהם אפילו מאוהבים באותה אשה, אבל שניהם מצביעים על שתי אופציות שונות: זו של המשפטן וזו של האמן. המשפטן (העו"ד) הוא איש החוק, המשפחה, המסורת, הכבוד, וכדומה. האמן (העו"ס) הוא היוצר החופשי, חסר המחויבויות, פתוח בזהותו, וכדומה. ההבדל ביניהם נועץ בילדות:

שניהם אמנם ילידי טירה, אבל אמו של אמיר נאלצה לברוח מטירה לג'לג'וליה אחרי שהתאלמנה. משפחת אביה ציפתה שתחתן עם אחי בעלה (בדומה למצוות הייבום ביהדות) אבל היא מרדה בכל המנהגים וסירבה. אמיר היה כבן שנה כאשר זה קרה. ג'לג'וליה לעומת טירה נחשבה למקום נחות, "שהמטרה זרקה שמה את כל הובל, ילדי נקמות" דם ומשתפי-פעולה". כך שמגיל צעיר מאוד הוא מרגיש זר גם בקרב משפחתו, שנידתה אותו, וגם בקרב החברה הערבית שבה גדל, אבל שלא כזרים אחרים היה זר אהוב: "גם אני הייתי זר, אבל זר שהמורים אוהבים, זר עם ציונים טובים, זר שאמא שלו היתה מורה בבית הספר" (עמ' 97). הרקע הזה מכשיר אותו בהמשך לבחור בייעוד של אמן. אימוץ זהותו של יונתן היהודי, קשור בעקיפין ליחסי ערבים יהודים בישראל. רוח'לה, אמו של יונתן, סבורה כי נרשם לבצלאל כיהודי רק כדי להתקבל ללא כל הנחות, על סמך כישרונו בלבד, אולם הוא דוחה אפילו זאת: "אני לא יודע מה היתה הסיבה, אמרתי... אולי משום שידעתי שיונתן רצה ללמוד שם" (עמ' 202). כלומר, עשה זאת מטעמים של אמפתיה אנושית צרופה. אף על פי כן, שאלת הזהות קיימת. גם אם אין זו בהכרח הזהות הקיבוצית השייכות, אלא הזהות הנפשית-פסיכולוגית של הגיבורים. אחת הדרכים לחרוג ממסגרת הקבוצה המסורתית היא באמצעות הכישרון האמנותי, כפי שעושה "יונתן" (ובמידה מסוימת קשוע עצמו). אבל חרף הבחירה הליברלית של האמן, אין להזדרז ולבטל את הבחירה המסורתית של המשפטן. לדעתי, השניים משלימים זה את זה ואינם שלמים זה בלי זה. (כפי שמטיב להמחיש האיור שעל העטיפה: שתי דמויות הפוכות המחוברות בידהן). והגיבור, כפי שראינו באפילוג, הוא גם האשה, ליילא, המשותפת לשניהם.

